

Paleolit blijnego i srednego vostoka Ed. „Nauka”, Filiala Leningrad, 1978; 264 p., 35 figuri, 13 tabele. Redactor responsabil P. I. Boriskovski.

Sub titlul enunțat a apărut cel de-al doilea volum al ediției *Paleoliticul lumii*. Primul volum al acestei serii, în care s-a tratat problema apariției și evoluției omului și paleoliticul Africii, a apărut în 1977¹.

În alegerea și tratarea problematicii celui de-al doilea volum s-a avut în vedere faptul că, teritorial, țările unite sub denumirea de Orient Apropiat și Mijlociu se află în vecinătatea zonelor sudice ale Uniunii Sovietice, iar paleoliticul acestor țări are multe trăsături comune cu cel din Caucaz, Asia Centrală și alte zone din limitele U.R.S.S.

Volumul cuprinde două părți. Prima, intitulată *Paleoliticul din zona est mediteraneană*, este redactată de I. I. Korobkov. Autorul tratează în principal problemele paleoliticului din Siria, Liban, Israel și Iordania, zonă considerată ca reprezentând „paleoliticul clasic”, care oferă cheia înțelegerii problematicii epocii pietrei în întregul ei, atît pe plan local, cit și a celeia din Europa și nordul Africii. În mod special însă este legat de paleoliticul din Caucaz, care nu poate fi tratat și descris izolat de primul.

În zona est-mediteraneană s-au făcut cercetări multiple, în consecință paleoliticul este bine cunoscut de mai multă vreme. Cercetările de aici au constituit baza documentară pentru elaborarea unor lucrări importante în acest domeniu, ce s-au realizat în perioada 1920—1930 de către D.A.E. Garrod, R. Neuville și A. Rust.

În ultimii ani cercetările s-au extins considerabil, cunoscînd o nouă etapă de înflorire. Pe baza lor s-au scris numeroase studii și lucrări, în consecință, în condițiile necunoașterii directe a materialului arheologic, greutatea principală pe care a întîmpinat-o I. I. Korobkov a constat în sistematizarea abundenței informații bibliografice și găsirea unei metode și concepții proprii de abordare a tematicii, ceea ce autorul a reușit în bună măsură.

Se subliniază în primul rînd că, începînd cu etapele cele mai timpurii, paleoliticul est-mediteranean s-a dezvoltat independent, în

sinul său formîndu-se treptat diverse industrii musteriene și variante ale acestora, toate fiind legate de anume grupe antropologice de populații. Autorul admite că asemenea grupe au putut fi în contact, dar că nu se poate vorbi de o progresivitate mai mare sau mai mică la una sau alta dintre colectivități. În acest sens I. I. Korobkov privește și apariția timpurie a preaurignacianului, înțelegîndu-l ca un rezultat firesc al evoluției îndelungate a culturii taiaziene, în varianta sa așchială, și nu ca o dovadă a unei evoluții antropologice și sociale timpurii a populațiilor din Orientul Apropiat.

Cea de-a doua parte, intitulată *Paleoliticul de pe platoul Asiei Anterioare* este redactată de V. A. Ranov. Autorul se referă în special la paleoliticul din Turcia, Irak, Iran și Afganistan. Mulți ani V. A. Ranov a cercetat cu deosebit succes paleoliticul din Tadjikistan, Uzbekistan și din alte republici unionale central-asiatice, creîndu-și astfel o bază solidă pentru cercetarea paleoliticului din celelalte țări asiatice. În aceste țări paleoliticul este mai puțin studiat decît în cele est-mediteraneene. Este însă deosebit de bogat, expresiv și important pentru înțelegerea paleoliticului din Caucaz și Asia Centrală. În problematica ce o ridică rămîne încă neclară apariția primilor oameni în această zonă. Din paleoliticul inferior se cunosc doar piese izolate, descoperite întîmplător și atribuite tipologic acheuleanului și culturii de prund. În schimb este bine reprezentat paleoliticul mijlociu — musterianul sau levalloiso-musterianul — din care autorul detașează mai multe faciesuri culturale și o zonă de interferență est-mediteraneană și central-asiatică.

În tratarea problemelor paleoliticului superior autorul acordă atenție deosebită celor trei grupe culturale ce se constată a fi concentrate pe anume teritorii ce corespund Turciei (cultura atlitiană), sud-vestului Iranului (cultura baradostiană) și nordului Afganistanului (cultura kuprukiană). Se subliniază însă că nici una din aceste culturi nu s-a extins pînă în Asia Centrală.

Prima parte a volumului cuprinde cinci capitole. În capitolul 1, intitulat *Medii paleo-*

¹ M. Bitiri, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 307—310.

geografic în ținările est-mediteraneene (p. 9—24), I. I. Korobkov face caracterizarea zonei din acest punct de vedere și constată că în prezent aici se detașează două zone geografice bine distincte. Este vorba, pe de o parte, de fișa îngustă de litoral cu climă blindă mediteraneană și soluri fertile și, pe de altă, de zona întinsă a podișului, ocupată de deșert și semideșert, cu climă aspră continentală. În părțile nordice ale Libanului și Siriei cele două zone sînt separate de lanțuri muntoase, care le accentuează și mai mult diferențele climatice. Datele geologice, paleontologice și polinice, după cum și descoperirile paleolitice din zonele acum pustii dovedesc că mediul natural în etapele timpurii ale antropogenului era deosebit față de cel prezent, avînd un climat favorabil ce a permis instalarea timpurie și largă răspîndire a grupelor de vînători primitivi pe teritoriul est-mediteranean.

În două tabele (p. 20 și 22) autorul reproduce corelarea teraselor riurilor și a teraselor marine, datările și împărțirea geologică, fixînd și poziția cronostratigrafică a principalelor descoperiri paleolitice, date pe care le folosește pe tot parcursul lucrării. Capitolele 2—4 (p. 25—155) reprezintă partea documentară a lucrării, în care I. I. Korobkov analizează și sintetizează materialul arheologic provenit din cele mai importante obiective paleolitice din Valea Iordanului (Ubeldiya, Jisr Banat Jakub și Ma' ayan Barukh) și din zona montană a Palestinei (Carmel, Mugaret et Tabun, Mugaret et Skhul etc.), din Valea Skifta (Jabrud) și Oaza Palmyra din Siria, precum și pe cele din Valea Bekaa, zona de litoral și cea montană a Libanului.

Toate acestea stau la baza concluziilor sale concentrate în capitolul 5, intitulat *Industria paleolitică, caracterul, raportul și dezvoltarea lor în zona est-mediteraneană* (p. 155—185).

Se constată că cele mai vechi dovezi de activitate umană în ținările est-mediteraneene sînt de vîrstă pleistocenă, fiind legate de depozite atribuite glaciațiunii Günz și datate la aproximativ 800—900 mil de ani în urmă. Deși mai noi decît cele africane (datate la circa 3 milioane ani), tipologice ele trebuie corelate cu același stadiu, olduvai, de dezvoltare a culturii. În evoluția sa această cultură s-a întins de-a lungul a două milioane de ani și trecînd prin fazele Kóobi-Fora, Olduvai și Ubeldiya a ocupat 2/3 din istoria străveche a umanității.

După componența tehnico-tipologică a materialelor litice, autorul procedează la detașarea unor variante culturale sau „ramuri industriale”, înțelegînd prin aceasta dovezile de cultură materială ale unor anume grupuri de populații. Între acestea reținem

în primul rînd varianta culturală locală de tip olduvaiian tîrziu.

Această industrie se caracterizează prin piese bifaciale cioplite pe bolovănași (spre deosebire de cele de la Olduvai, cioplite pe așchii), piese sferoidale și poliedrice, lipsa cioplierii levalloisiene în etapele timpurii, evoluția treptată a uneltelor de prund, care în etapele tîrzii ajung să predomină. În perioada ce corespunde interglaciului Mindel-Riss și mai cu seamă glaciațiunii Riss, în zona est-mediteraneană se constată importante schimbări în viața și activitatea comunităților paleolitice. Se produce diversificarea tipurilor de unelte, perfecționarea pieselor cioplite bifacial și apare tehnica levalloisiană. Se înmulțesc așezările acheuleene, începe popularea peșterilor (Oumm Quatafa) și se produce separarea de complexe cu bifaciale a unei industrii specifice, taiașiene, fără bifaciale.

Problemele talasianului intră de mai mult timp în preocupările autorului². În lucrarea de față revine asupra acestora pe plan mai larg și stabilește variantele locale și etapele evolutive ale talasianului în zona est-mediteraneană.

După caracterele tehnico-tipologice și dimensionale ale uneltelor, autorul detașează două variante ale acestei culturi libano-siriană, cu piese alungite care amintesc formele levalloisiene vechi și industria taiașiană a Palestinei sau tabuniană, cu piese mai scurte. Evoluția lor a putut fi urmărită în principal în complexe de la Yabroud IV și Oumm-Quataf-Tabun.

Insistențele autorului asupra acestor probleme sînt justificate prin aceea că asemenea complexe au fost mai puțin studiate, atenția tuturor fiind polarizată mereu de cele acheuleene în detrimentul, așa cum se exprimă autorul, „neînțelesei” industrii talaslene.

Cea de-a treia problemă asupra căreia ne vom opri se referă la industria lamelară, lipsită de piese bifaciale, dar cu numeroase forme levalloisiene și un aspect tehnico-tipologic al inventarului specific paleoliticului superior, dezvoltată în R/W și la începutul lui Würm. Denumită preaurignaciană, sau amudiană, această industrie a prilejuit cele mai contradictorii opinii în legătură cu originea culturilor paleoliticului superior și a lui Homo sapiens.

Unii cercetători au văzut în preaurignacian, sau „paleoliticul superior O”, obiectele culturilor paleoliticului superior ce aparțin lui Homo sapiens atît în Orientul Apropiat,

² I. I. Korobkov, MIA Moscova, 173, 1971, p. 80 și urm.; I. I. Korobkov, M. M. Mansurov, MIA Moscova, 185, 1975, p. 64 și urm.

cît și în Europa³ iar alții l-au interpretat ca fiind rezultatul migrării din nord a unor populații sapiente, care de la început au fost asimilate de substratul neandertalian local, dar au determinat formarea liniei neandertaliene progresive de tip Carmel⁴.

Observații recente asupra modului de amplasare a așezărilor jabrudiene și preaurignaciene au condus la formularea unei ipoteze total deosebite, potrivit căreia preaurignacianul reprezintă o deprindere specifică pentru anume comunități de a selecta și concentra unele tipuri de unelte destinate tăiatului și jupuitului vinatului. În acest sens așezarea din peștera Mugaret et Bezez este considerată așezare „de bază”, iar adăpostul Zumoffen, aflat mai jos, atelier pentru cioplitul bifacialelor și locul de primă tranșare a vinatului⁵.

Comentînd argumentele aduse în favoarea acestei interpretări și punînd în evidență altele contra, autorul nu-și însușește această opinie, personal considerînd preaurignacianul de origine talasiană, cu care-l găsește de obicei în asociere cu jabrudianul. Formele de unelte specifice paleoliticului superior (gratoare, burine, cuțite cu ceafă), care constituie elementul de bază în caracterizarea preaurignacianului, I. I. Korobkov le identifică în complexe talasiane vechi încă din perioada acheuleanului mijlociu, astfel încît, în viziunea sa, preaurignacianul apare ca rezultat firesc al unui proces îndelungat de evoluție a utilajului litic în cadrul altei industrii și nu ca o apariție bruscă, inexplicabilă. Învocă în acest sens complexe aleasiane de vîrstă mindeliană, în care apar și forme bifaciale (Latamna) și face observația că mai tîrziu, în complexe de vîrstă risiană, acestea se dispersează și se individualizează ca industrie așchială în mai multe variante. Constată totodată că complexe acheuleene, despărțite de cele talasiane, se dezvoltă în ritm rapid către o tehnologie lamelară (acheuleanul Evronului și Klsufiului, acheuleanul tîrziu libanez). În acele variante acheuleene în care separarea de talasian s-a făcut mai tîrziu (varianta Ma'ayan Barukh) dezvoltarea tehnicii levallois a întîrziat, dar s-a cristallizat faciesul micoquian cu forme bifaciale (stratul D₁ Oumm Qutafa). Formele bifaciale de tip micoquian se întîlnesc în fiecare variantă acheuleană,

dar separarea lor în complexe independente a avut drept consecință formarea unei industrii nevalloisiene specifice, de tradiție jabrudiană. În urma acestei analize I. I. Korobkov sugerează că probabil în același fel s-a petrecut și cu preaurignacianul: întîlnindu-se inițial în complexe unitare ale industriilor cu procentaj levalloisian scăzut (industria jabrudiană — varianta lamelară, industria talasiană — varianta siriană), a putut să se cristallizeze într-una din ele. Care au fost procesele ce au stat la baza fenomenului de individualizare și dispersare a industriei preaurignaciene este greu de precizat, dar această tendință poate fi urmărită concret în complexe de vîrste diferite. Autorul consideră că este posibil ca la baza ei să stea procese economice spontane de perfecționare a producției de unelte. Așadar, ipotezele cu privire la originea preaurignacianului sînt numeroase. Mai sigur rămîne faptul că la cumpăna dintre glaciațiunile Riss și Würm și la începutul Würmului acesta apare independent, cu complexe litice specifice în care abundă forme de unelte apropiate celor din paleoliticul superior, în două variante (sirlian-Jabrud I și libanez-Adlun) fiecare cu anume elemente tehnologice și tipologice specifice.

Prin numărul ridicat de stațiuni musteriene și levalloisiene cercetate s-ar fi putut considera clară problema paleoliticului mijlociu în Orientul Apropiat. Dar tocmai multitudinea lor și varietatea tehnico-tipologică a materialelor descoperite, specifică unor anume stațiuni sau straturi, a prilejuit și prilejuiește încă numeroase și diverse opinii asupra caracterului și originii acestora. Pentru descifrarea lor în momentul de față sînt de evidențiat trei moduri de interpretare: 1) tradițională, bazată pe sistemul variantelor culturii musteriene detașate de T. Bordes pentru vestul Europei — sistemul Perrot⁶; 2) specificitatea culturii paleoliticului mijlociu în Orientul Apropiat — sistemul Skinner⁷; și 3) „pragmatic”, prin care se înlătură deosebirile tipologico-statistice dintre variantele culturale și complexe musteriene din Levant, ca fiind formale, ultimul împărțindu-le în trei etape cronologice, care din punct de vedere tipologic corespund straturilor B—D din peștera Tabun — Sistemul Copeland⁸.

Problema cea mai importantă, dar și cea mai complicată, rămîne aceea a originii

³ C. F. Howell, PAPS, 103, 1959, nr. 1.

⁴ F. Bordes, The Bulletin of the Research Council of Israel. Ser. G, 9, 1960, nr. 3—4.

⁵ L. Copeland, *The Middle and Upper Paleolithic of Lebanon and Syria in the light of recent research. Problems in Prehistory*, Dallas, 1975.

⁶ J. Perrot, *La préhistoire palestinienne. Supplément au dictionnaire de la Bible*, 8, Paris, 1967, nr. 43.

⁷ J. Skinner, *The flake industries of Southwest Asia: a typological study*, Columbia, Univ., 1965.

⁸ L. Copeland, *op. cit.*

culturii levalloiso-musteriene în Orientul Apropiat, mulți cercetători refuzând să accepte posibilitatea transformării complexelor acheuleene și premusteriene în levalloiso-musterian.

I. I. Korobkov consideră însă că această problemă poate fi dezlegată numai printr-o abordare complexă a industriilor levalloiso-musteriene, având în vedere atât evoluția unor variante musteriene pe baza unor complexe mai vechi, cât și formarea altor variante prin contaminarea și influențarea reciprocă a diferitelor grupe de populații musteriene. Această ultimă posibilitate a fost admisă și de Rust încă în anii 1930, cu prilejul studierii materialelor de la Jabrud. La acestea I. I. Korobkov adaugă că aprecierea de ansamblu asupra întregii problematice culturale trebuie făcută în contextul studierii condițiilor paleomediului zonei, legând elementele tipologice mai timpurii de specificul construcției fizice a omului de pe teritoriul respectiv. Privind astfel lucrurile, autorul distinge nu mai puțin de nouă variante culturale levalloiso-musteriene în zona est-mediteraneană: 1. Levalloiso-musterianul jabrudian — ramura cea mai timpurie a acestei culturi în zona est-mediteraneană; 2. levalloiso-musterianul de tip Tabun; 3. levalloisian; 4. varianta acheleo-levalloisiană; 5. micromusterianul denticulat (faciesul micro-levallois); 6. musterian de tip Abou Sif; 7. levalloiso-musterianul de tip Palmir; 8. musterianul de tip Shubabbik — Amud; 9. musterianul de tip Keoue.

Probleme deosebite ridică și culturile paleoliticului superior, originea și dezvoltarea lor. După ce o perioadă bună de timp acestea s-au considerat rezolvate prin lucrările lui R. Neuville și D.A.E. Garrod, acum cercetările sînt reluate prin metode noi, perfecționate, se stabilesc scheme regionale și se fac eforturi serioase pentru fundamentarea lor tipologică și sedimentologică. Un loc important îl ocupă preocuparea stabilirii unei noi liste tipologice și a unei terminologii proprii, care să oglindească specificul local. Această tematică a fost dezbătută la un simpozion special organizat la Londra în septembrie 1969, în urma căruia s-a publicat un proiect al sistemului tipologic pentru paleoliticul din Orientul Apropiat, realizat de Copeland, Tixier și Hours⁹.

Partea a doua a volumului cuprinde patru capitole, în care V. A. Ranov tratează, separat, problemele paleoliticului din Turcia (cap. 1, p. 190—198), Irak (cap. 2, p. 199—212), Iran (cap. 3, p. 213—226) și Afganistan (cap. 4, p. 227—241).

Autorul subliniază că în limitele a ceea ce geografii denumesc Platoul Asiei Anterioare teritoriile celor patru țări au trecut geologic unitar și vîrstă relativ tinăra a reliefului, elemente ce-i determină caracterul de zonă fizico-geografică independentă. Băzindu-se pe această unitate a zonei, autorul consideră că și culturile paleolitice vor fi avut anume caractere comune, în consecință încearcă să distingă elementele de asemănare spre a le grupa într-o subprovincie separată.

Referitor la paleoliticul Turciei, V. A. Ranov constată că cele mai multe din publicațiile de specialitate au caracter preliminar, ceea ce îngreuiază interpretarea materialelor. Mai mult decît atât, spre deosebire de I. I. Korobkov, care caută să urmărească evoluția unei culturi și să-i găsească rădăcini cît mai adînci în timp, V. A. Ranov urmărește în principal identificarea căilor de migrare a comunităților primitive, din sud în special, spre a dovedi popularea pe această cale a Europei Centrale și Răsăritene, incluzînd aici și Caucazul. Pornind de la o astfel de concepție, constată cu regret că specialiștii turci acordă mai puțină atenție paleoliticului zonelor caucaziene și sud-estice, teritorii care în concepția sa au constituit o punte de legătură între zonele est-mediteraneene, Mesopotamia, Balcani, Caucaz, Iran și Asia Centrală. Într-o atare situație teritoriul Turciei ar fi trebuit să dețină un rol cheie, care să primească, să transforme și să transmită mai departe, spre nord, valuri migratoare. În aceeași ordine de idei consideră că teritoriul Turciei va fi avut un rol important și în dezvoltarea tradițiilor levalloiso-musteriene, răspindite spre nord pînă la Moldova pe Nistru și spre răsărit în Asia Centrală, în Gobi. Sugerează totuși rezerva că acestea numai în cazul în care asemenea tradiție tehnică nu a apărut convergent în fiecare caz în parte.

Teoria migrațiilor este veche, dar descoperirile mai recente nu vin întotdeauna în sprijinul unei astfel de interpretări.

Paleoliticul inferior din Turcia este puțin studiat, majoritatea materialelor provin din culegeri la suprafață. Doar descoperirile din peștera Karain, cu o stratigrafie clară, sugerează că acheuleanul a fost precedat de o industrie achéleană de tip taianian.

Musterianul, în faciesul său levalloiso-musterian, este mai bine studiat, dar încă nu are o împărțire cronologică.

Cît privește paleoliticul superior, autorul nu exclude nici posibilitatea dezvoltării levalloiso-musterianului într-un auriignacian local, ce cu siguranță a avut mai multe faciesuri, dar care rămîn încă neidentificate.

Paleoliticul Irakului este într-un stadiu mai avansat de cercetare și valorificare științifică, situație explicabilă prin interesul deo-

⁹ F. Hours, *Paleorient*, 2, 1974, 1.

sebit stîrnit de descoperirea senzațională a resturilor osteologice neandertaliene de la Shanidar. Și aici însă, principalele obiective cercetate rămîin încă incomplet publicate.

Între materialele atribuite paleoliticului inferior, cele de la Barda-Balka par a indica un acheuleo-soanian specific, cu rădăcini mergînd către Ubeidiya.

Mai bine documentat este mustertianul dezvoltat, probabil un mustertian tipic, cunoscut la Hazar Merd, Shanidar și în alte puncte, dar care pare a fi pătruns aici într-un stadiu deja format. La Shanidar există și paleolitic superior, dar între ultimul mustertian (stratul D) și cel paleolitic superior datele absolute indică o diferență de timp de 11 mii de ani. Și alte descoperiri specifice paleoliticului superior par a fi destul de tirzii, astfel încît rămîne neclară încă și originea baradostianului.

Referitor la paleoliticul Iranului, autorul se lovește de insuficiența informației, cauzată de valorificarea incompletă a materialelor descoperite. Deși s-au cercetat mai bine de zece așezări care prezintă interes deosebit, doar cele din peșterile Bisitun sau Behistun și Ké Aram I sînt publicate ceva mai complet.

Paleoliticul inferior rămîne practic necercetat, iar pentru paleoliticul mijlociu doar problema mustertianului tirziu a fost mai amplu dezbătută. Astfel, materialele din peștera Hazar Merd și Bisitun au fost atribuite inițial de către Garrod, și respectiv Movius, faciesului levalloiso-mustertian, ca în ultimii ani problema apartenenței culturale să fie reluată de către C. F. Howell și Mc. Burney¹⁰, care subliniază că descoperiri mai recente indică un procentaj levalloisian foarte scăzut. Aceași concluzie este subliniată și de J. H. Skinner, care a folosit metoda lui Bordes în studierea materialelor de la Bisitun.

În baza acestor date se consideră că mustertianul Iranului se deosebește de levalloiso-mustertianul est-mediteranean, în consecință nu trebuie omologat cu așezările din Siria, Liban și Palestina.

Momentul trecerii la cultura baradostiană a paleoliticului superior nu este încă precizat. Se relevă însă că de la Jafteh provin date mai vechi pentru această cultură decît de la Shanidar — 38 și mai mult de 36 de mii de ani. Transformarea mustertianului în baradostian nu poate fi încă susținută întrucît așezările baradostiene conțin procentaje cu totul nesemnificative de unelte musteriene. Dar nici ipoteza migrației nu este încă dovedită, leagănul acestei culturi rămîind încă

necunoscut. Sînt stabilite însă limitele răs-pîndirii ei în răsărit, întrucît nu se cunosc astfel de obiective nici în Asia Centrală și nici în Afganistan. Pentru teritoriul Iranului nu s-a stabilit periodizarea baradostianului, dar se constată că acesta a ocupat cea mai mare parte a paleoliticului superior, iar în etapa finală s-a transformat în cultură de tip Zarzi, ultima făcînd legătura, sau transformîndu-se direct în cultură mezolitică.

Paleoliticul Afganistanului, deși se cercetează intens, este cunoscut doar în zonele nordice ale țării. Cele mai vechi materiale aparțin mustertianului și provin din așezările deschise de la Darra-i-Dadil, Darra-i-chakmak, Hazar Sum și din cîteva peșteri.

După opinia autorului, și aici, ca și în alte zone din Orientul Mijlociu, mustertianul apare într-o formă dezvoltată.

Paleoliticul superior este reprezentat de cultura kara-kamariană, apropiată de aurignacianul Orientului Apropiat și de cea aq-kuprukiană — variantă locală, caracterizată printr-un amestec de elemente tehnice masive și microlitice. Originea și relațiile lor nu sînt încă definite, materialul existent permite doar emiterea cu prudență a unor ipoteze privind evoluția culturii aq-kuprukienne din cea kara-kamariană și aceasta întrucît cele două culturi sînt separate de o perioadă de timp ce se ridică la 15 mii de ani.

În condițiile necunoașterii directe a materialului arheologic, care este și valorificat incomplet, autorul n-a putut formula concluzii generale mai largi, cercetarea paleoliticului în această zonă continuînd să fie încă în perioada acumulării materialului documentar.

Și totuși, cercetările din ultimul timp, între care și descoperirea unor stațiuni levalloiso-musteriene în Mongolia și marea asemănare dintre acestea și culturile musteriene din Altai și Asia Centrală, i-au permis formularea unei ipoteze privitoare la existența unei noi vetre, central-asiatice, a mustertianului. În aceste condiții, între zona est-mediteraneană și cea central-asiatică trebuie să fi existat una de tranziție în a cărei cultură materială să se oglindească influențe din ambele părți. O astfel de zonă, sugerează autorul, va fi fost Platoul Asiei Anterioare.

Pentru paleoliticul superior situația pare a fi mult mai complexă. În zona ce a intrat în preocupările lui V. A. Ranov se constată trei grupe de așezări. Unele de tip aurignacian mijlociu, cum ar fi cea din „First cave” din Anatolia, care cunosc aceeași evoluție ca și paleoliticul Palestinei, Siriei și Libanului, evoluînd în cultura atlitană de la Beldibi sau Kum-Bucazi. În sud-vestul Iranului și probabil pe un teritoriu ceva mai întins do-

¹⁰ C. B. M. Mc Burney, PPS, N. S., 30, 1964; idem, PPS, N. S., 34, 1969.

mină baradostianul, iar în nordul Afganistanului s-a întins o cultură cu totul aparte aq-kupruktiană, care se deosebește de primele două prin lipsa pieselor retusate abrupt și printr-o combinație specifică de unelte macro- și microlitice. La acestea autorul mai adaugă descoperirea în Asia Centrală a unui aspect cultural nou în așezările Samarkand și Șugnou, ale căror materiale nu dovedesc legături nici cu cultura aq-kupruktiană a Afganistanului, nici cu baradostianul. Se consideră că primele două au cunoscut mai multe influențe est-mediteraneene, iar ultimele siberiano-mongoliene. Atenție deosebită în acest sens urmează a se acorda documentării legăturilor culturale dintre aurignacian și baradostian și culturile paleoliticului superior din Caucaz. Se sugerează că nu este exclus ca aurignacianul Turciei să fie autohton, dezvoltat pe baze locale și transformat apoi în mezolitic de tip natufian. Cultura baradostiană, parcurgând mai multe etape

evolutive, stă la baza paleoliticului final de tip Zarzi. În Afganistan, mezoliticul, practic, nu este cunoscut, dar în sudul Tadjikistanului acesta pare a fi format pe baza paleoliticului superior de la Șugnou. Microlitizarea unei părți a uneltelor culturii aq-kupruktienc permite autorului să prevadă rădăcini locale pentru mezoliticul din nordul Afganistanului.

Concluziile formulate și problemele ridicate nu exprimă decât stadiul actual al cercetării și locul important pe care-l ocupă această zonă în istoria comunităților primitive.

Volumul, în întregul lui, prezintă deosebit interes prin concentrarea unei vaste informații bibliografice, care adesea ne rămâne inaccesibilă, prin etalarea a numeroase și diverse puncte de vedere și prin formularea de multe ori a unor noi și interesante interpretări.

Maria Bitiri